

İLK DÖNEM TEFSİR VE HADİS LİTERATÜRÜNDE İSMET İNANCI *

Fatma GÜNAYDIN
Dr., Marmara Ü. SBE.
ftmcandan@gmail.com

Öz

Kelam ilminde peygamberlerin sıfatları arasında sayılan ismet bütün mezheplere göre vaciptir. Allah'ın peygamberlerine verdiği bu sıfat peygamberliğin eda edilebilmesi için ve peygamber göndermedeki faydanın yok olmaması için gerekli addedilmiştir. Bütün mezheplerce benimsenen bir inanç olmakla beraber ismetin gerçekleştiği alan, niteliği, zamanı, kapsamı gibi hususlarda bir takım tartışmalar mevcuttur. Ayrıca erken dönemde ismetle ilgili detaylı mâlûmâtın bulunmayışı ve bu konuda sonraki dönemde oldukça geniş bir literatürün oluşmuş olması, ismetin İslâm inançları arasına sonradan dâhil edilmiş olduğu şeklinde bir ithama gerekçe olarak gösterilmektedir. Bu makale, ilk dönem tefsir ve hadis kaynaklarında peygamberlerin korunmuşluğu inancına dair verileri ortaya çıkarmayı ve bu iddiayı yanıtlamayı hedeflemektedir..

Anahtar Kelimeler: İsmet, masumiyet, günah, ilk dönem, tefsir, hadis.

THE TERM 'ISMA' IN THE FIRST LITERATURES OF QURANIC HERMENEUTICS AND HADITHS

Abstract

'Isma', which is considered as one of the prophets' attributes, is accepted by all 'madhhabs' as 'wajib'(incumbent on a Muslim). This attribute, given by Allah to his prophets, is judged necessary to be able to perform the task of prophethood and to keep the benefit of sending a prophet. This article aims to reveal the knowledge about the beliefs of the prophets' immunity in the first hermeneutics and hadiths. However, the fact that there is no detailed knowledge of 'Isma' in the early period and that a considerable literature has been formed in the following period in this regard, is shown as a reason for denouncing that 'Isma' was later included in the Islamic beliefs. This article aims to reveal the knowledge about the beliefs of the prophets' immunity in the first hermeneutics and hadith sources and to falsify this claim.

Keywords: Isma, immunity, the early period, prophet, literatures of Quranic hermeneutics, hadith.

* Bu makale "İmam Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Peygamberlerin İsmeti", 2013, isimli tezden üretilmiştir.

Giriş

Ehl-i Sünnet Kelâmında Allah'ın peygamberlerine ikram ettiği sıfatlardan¹ ve peygamberlik görevini edâ edebilmeleri için sahip olmaları gereken özelliklerden² sayılan ismet, peygamber göndermedeki faydanın yok olmaması için lüzumlu³ görülen bir özellik olarak anlaşılmıştır. Bütün mezhepler peygamberlerde ismet sıfatının vücûbu konusunda görüş birliği içindedirler⁴. Allah'ın kulunu cezalandıracağı kötü şeylerden koruması demek olan ismet, peygamberlerin Allah tarafından günah işlemekten korunması⁵ şeklinde terimleşmiştir. İsmet kavramının peygamberlerle sınırlı tutulmuş olması ümmetin büyük çoğunluğunu teşkil eden kitle (sevâdî a'zam) açısındandır.⁶

İsmetü'l-enbiyâ/peygamberlerin korunmuşluğu meselesi bütün mezheplerce benimsenen bir inanç olmakla beraber, ismetin zamanı, sınırları, içeriği ile ilgili bir takım tartışmalar mevcuttur. Nitekim İsmetü'l-enbiyâ ile ilgili bir telif türünün gelişmiş olması, peygamberlerin korunmuşluğu meselesinin tartışılmalı yönleri de bulunan bir inanç konusu olduğunu göstermektedir. Varlığı üzerinde hemen hemen ittifâk edilen bir hususta İslâm âlimlerinin pek çok müstakil eser vermesinin⁷, meselâ peygamberlerin fetânet, sıdk gibi sıfatları hakkında değil de ismet sıfatı ile ilgili eserler telif etmesinin sebebi ne idi?

Buna birkaç husus sebep gösterilebilir. Öncelikle naslardan istidlâlî olarak çıkarılan her inanç konusu hakkında bazı tartışmaların vukû bulması kaçınılmazdır. Kur'ân-ı Kerîm'de ismetin varlığına pek çok âyet delil gösterilebilir. Ancak ismetin niteliği, sınırları, zamanı gibi konularda delâleti ve sübûtu kat'î bir nass olmadığı sürece farklı yaklaşımların yapılması doğaldır. Nasslarda ismetin her alanına dair açık ibarelerin yer almadığı teslim edilmesi gereken bir durumdur. Meselâ peygamberin aldığı vahiyleri, hiçbir müdahalede bulunmaksızın tebliğ etmesi mânâsındaki 'vahyin

- 1 Muhammed Ali es-Sâbûnî, *en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ*, (Beyrut:Âlemü'l-kütüb, 1985), s.58.
- 2 Nüreddin es- Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn*, haz. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1995), s. 53
- 3 Sa'deddin Teftâzânî, *Şerhu'l-Akaid*, haz. Muhammed Adnan Derviş, ts. , y.y. , s. 215.
- 4 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye,1981),s.167; İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, haz. Esad Temim, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye,1985/1405), s. 298.
- 5 Mehmet Bulut, "İsmet" *TDV İslam Ansiklopedisi(DİA)*, XXIII,134-136
- 6 Mahmut Çınar, " Peygamberi Diğer İnsanlardan Ayıran Üç Özellik: Vahiy, Mucize ve İsmet" , *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*,21,(2011): 95.
- 7 Yüsuf Şevki Yavuz, "İsmetü'l-Enbiyâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII,141- 142 (DİA'da doğrudan peygamberlerin ismeti konusu ile ilgili kaleme alınmış, üçü hariç günümüze ulaşan on altı eserden bahsedilmektedir.)

ismetî'ni anlatan âyetin⁸ yanında peygamberlerin küçük günah işleyip işlemeyecekleri hususunda bu kadar açık bir âyetin mevcut olmaması bahsettiğimiz sebeplerden biridir.

Ayrıca ilk dönem eserlerinde ismetin kapsamlı tarifi olmaksızın sadece neticeleri ve gerçekleştiği alanlar üzerinden ele alınmış olması da bu duruma bir diğer sebep olarak zikredilebilir.⁹ İlk dönem tefsir ve hadis kaynaklarında peygamberlerin korunmuşluğu inancına dair en temel unsurlar var olmakla birlikte konu hakkında doyurucu ve detaylı açıklamalara rastlanmamaktadır.

Bu konuda en önemli unsurlardan biri de Ehl-i Kitab'ın peygamberlerin günah işlediklerine dair olan inançlarıdır. Dolayısıyla çevresel faktörler olarak da nitelendirilebileceğimiz 'İslâm dininin yayılmasından sonra çeşitli din ve kültürlerle mensup çevrelerin, peygamberlerin nübüvvetlerinden önce şirk inancını benimseyebilecekleri¹⁰ gibi düşünceler, Müslümanların ismet inancı etrafındaki düşünsel faaliyetlerini tetiklemiş olmalıdır.

Kanaatimizce bir diğer sebep İsmetü'l-enbiyâ konusunun yapısı gereği tartışmaya elverişli bir zemine sahip olmasıdır. Peygamberlerin günahattan korunmuş olma hallerinde kendi irâdelerinin etkisi, beşer olma / hata edebilirlik özellikleri ile masûm olmaları, mutlak itaat mercii konumunda olmaları ile hata edebilme potansiyelleri, ismetin nübüvvetten önce mevcut olup olmaması, ismetin kapsamı gibi pek çok alan bu konuyu tartışmaya elverişli kılmıştır. Ayrıca Kur'an'da peygamberler hakkında dalâlet, zenb, vizr ve istiğfâr gibi kavramların kullanılmış olması, itâb âyetleri ve peygamber zellelerini ismet ilkesi ile bağdaştırarak anlama çabası da en önemli sebepler arasında sayılmalıdır.

İsmet inancının ana çerçevesinin en baştan itibaren belirlenmiş olmasının yanında sonraki dönemlerde konu ile ilgili literatürün genişlemesinde Şîa'nın masûm imam teorisinin de etkili olduğunu ifade etmek gerekir. İşte bu durum -erken dönemde ismetle ilgili detaylı mâlûmâtın bulunmayışı ve sonraki dönemde oldukça geniş bir literatürün oluşmuş olması- ismetin İslâm inançları arasına sonradan dâhil edilmiş olması şeklinde bir ithama gerekçe olarak gösterilmektedir.¹¹

⁸ '(O), alemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kısıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık (onu yaşatmazdık) (el-Hâkka 69/44-47).

⁹ Uveyyid b.Ayyâd Mutrafî, *Âyâtü İtâbi'l-Mustafâ fi Dav'i'l-İsmeti ve'l-İctihâd*, (Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.), s. 24,

¹⁰ Yavuz, "İsmetü'l-Enbiyâ", 141.

¹¹ Madelung, W. "Isma." *Encyclopaedia of Islam*, New Edition. Edited by: E. VanDonzel, IV, 182 vd.) Ayrıca bk. Ahmed Hasan, "The Concept of Infallibility in Islam", *Islamic Studies* XI/1 (1972):1-11

Şimdi ilk dönem tefsir kaynaklarımızda ve hadis literatüründe ismet inancına dair tespit ettiğimiz verileri ortaya koymaya çalışalım.

Erken Devir Tefsirlerinde İsmet

İsmet inancını, İbn Abbâs (ö. 68), Hasan-ı Basri (ö. 110), Süddî (ö. 128), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150), Taberî (ö. 310), Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373) gibi sonraki dönem tefsirlerine de kaynaklık etmiş ilk dönem tefsirlerinde "ismet" kelimesi üzerinden ve itâb âyetlerindeki açıklamalar üzerinden bulmaya çalıştık. Ancak bu tefsirlerin, söz konusu şahıslardan gelen rivayetlerin derlenmesi şeklinde olduğu gerçeğini de zihnimize mahfuz tutmamız gerekmektedir. Dolayısıyla bu bilgilerin onlara nisbeti konusunda bir ihtiyat payı her zaman mevcuttur.

İsmet kavramının ilk dönem kaynaklarında kapsamlı bir tarifinin yapılmadığını ifade etmiştik. İstılâhî mânada bir tanımlamanın bulunmadığı bu eserlerde, ismet kelimesi çoğunlukla lügat mânası ile kullanılmaktadır. Ancak peygamberler için telaffuz edildiği yerlerde ismetin gerçekleştiği noktalara işaret eden ibarelere rastlamak ve buradan da ismet inancının mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Bu durumu örneklemek için özellikle peygamberlerle günah kavramının aynı bağlamda yer aldığı ayetlere bakmaya çalıştık. Çünkü müfessirlerimizin bu ayetlere getirdikleri yorumlar, onların ismet konusundaki inançlarını yansıtmaları açısından en uygun zemindir.

İlk müfessirimiz İbn Abbas'ta, Kur'an-ı Kerimde Hz. Peygamber için kullanılan ve günah anlamına da gelen 'Vizr' kelimesinin nasıl geçtiğine baktık. 'Yükünü (وزرك) senden alıp atmadık mı?'¹² âyetindeki yük / vizr kelimesine 'günah' manasının verilmiş olduğunu gördük.¹³ Aynı şekilde Hz. Yûnus için 'günahkâr' kelimesinin kullanılmış olması¹⁴ Hz. Mûsâ için 'günahımı affet'¹⁵ ifadesinin, Hz. Peygamber için de 'vahiy gelmeden önceki ve sonraki günahların'¹⁶ tabirinin kullanılmış olması, İbn Abbâs'ın peygamberlerin günah işlemiş olmalarını kabul ettiğini ve bunları tevil etme ihtiyacı duymadığını göstermektedir. Bizim "ismet" kelimesinden önce "günah" kelimesini nasıl açıklandığına bakmamızın nedeni bu hususta tevil ihtiyacı hissedilmemesi ile ismete nasıl bakıldığının arasında paralellikler bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda İbn Abbâs'a göre peygamberlerin mâsûmiyeti mutlak olarak hiçbir günah işlememiş olmaları anlamına gelmemektedir.

¹² el-İnşirâh 94/2.

¹³ Ebü't-Tahir Fîruzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâsmin Tefsiri İbn Abbâs*, (Tahran:İntişârât-İ İstiklâl, ts.), s. 514.

¹⁴ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 482.

¹⁵ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 324.

¹⁶ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 431.

İsmet ‘عصم’ kelimesinin geçtiği yerlere baktığımızda ise ıstılâhî anlamına uygun olarak iki yerde olduğunu gördük. Hz. Yûsuf’un Züleyhâ’yı arzu ettiği, Rabbinin burhanını gördüğü için zinadan uzaklaştırılmasının anlatıldığı âyetlerde ‘İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlaslı kullarımızdandı.’¹⁷ buyurulmaktadır. İbn Abbâs Hz. Yûsuf’un muhlaslardan (مخلصين) olmasını ‘zinadan korunmuşlardan olması (معصومين من الزنا) olarak tefsir etmektedir.¹⁸ Aynı şekilde Hz. Yûsuf’un ‘nefis kötülüğü emredicidir ancak Rabbinin rahmet ettikleri hariç’ dediği âyette İbn Abbâs, (الا ما رحم ربي) ifadesini (الا ما ربي عصم ربي) şeklinde yorumlamıştır. Bu ifadeler, bir peygamberin günah işlemekten Allah tarafından korunduğunu anlatmaktadır ve bu koruma hali “ عصم ” fiili ile anlatılmıştır.

İsmet lafzı üçüncü olarak Hz. Peygamber’in müşriklerle ilişkilerinin konu edildiği bir yerde geçmektedir. ‘Eğer seni sebatkâr kılmaysaydık, gerçekten, neredeyse onlara birazcık meyledecektin’¹⁹ âyetini tefsir ederken Allah’ın Hz. Peygamber’e sebât verdiğini beyân ettiği ifadeyi İbn Abbâs (عصمناك و حفظناك) şeklinde açıklamıştır.²⁰

Hz. Yûsuf’un, zinadan Hz. Peygamber’in de müşriklerin tekliflerine meyletmekten Allah Teâlâ tarafından korunmuş olması ve bu korumanın ‘ismet’ kavramı ile ifade edilmiş olması bize göre en erken dönem olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemde ismet inancının mevcudiyetini göstermektedir. Hz. Yûsuf’un zinaya bu kadar yaklaşmışken bu günahı işlememesi, Hz. Peygamber’in düşünce ve davranışının birkaç ihtimalden sadece biri üzerine sâbit kılınması ve diğer davranışlardan uzaklaştırılması. Tasvir edilen her iki durum, Allah’ın peygamberlerini bir şekilde davranmaya yönlendirmiş olması, hatalı bir tutumdan uzaklaştırmasıdır ki bu, ismetin ta kendisidir. İbn Abbas’ın vefat tarihinin h. 68 yılı olduğunu düşünecek olursak ismet inancının ikinci asırdan sonra Şia’nın etkisiyle İslam inancı içine dâhil edildiğini söylemek bu verilere uygun düşmemektedir.

Ancak İbn Abbâs’ta sonraki dönemle farklılık arz eden husus, peygamberlerin günahla hiçbir şekilde ilişkilendirilmemesi değil, büyük günahtan korunmuş olmasıdır. Bazen ‘peygamberin günahı ifadesi için ‘şükürdeki noksanlık’²¹ gibi bir şerh düşse de, peygamberler hakkında ‘günah’ ifadesini telaffuz etmiştir. Dolayısıyla onda ismet inancının, peygamberlerin asla hiçbir günah işlememesi değil ‘Allah’ın

¹⁷ Yûsuf 12/23.

¹⁸ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 195.

¹⁹ el-İsrâ 17/74.

²⁰ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 240.

²¹ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 397.

peygamberlerini büyük günah işlemekten koruması' şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci olarak ele alacağımız Hasan-ı Basrî'nin tefsiri, oldukça muhtasar ve derleme bir tefsir olmakla birlikte ismetle ilgili önemli ipuçlarını içermektedir. Hasan Basrî'nin ilgili ayetlerde Hz. Peygamber için günah kelimesini telaffuz etmediğini müşahede ediyoruz. İbn Abbâs 'Yükünü (وزرك) senden alıp atmadık mı?'²² ayetindeki vizr / yük kelimesini 'günahını' şeklinde tefsir ederken Hasan-ı Basrî, bu ifadeyi 'câhiliye döneminde önceleri üzerinden kaldırdık'²³ şeklinde açıklamıştır.

İbn Abbâs Müddesir suresinde: 'Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeyleri terket.' şeklinde meâllendirilen âyetler hakkında 'kalbini ihânetten huyânetten temizle, temiz kalpli ol, günahları terk et ve yaklaşma' gibi bir açıklama yaparken, Hasan-ı Basrî 'âhlâkını güzelleştir' demekle yetinmektedir. Hz. Peygamber'e 'istiğfâr et'²⁴ şeklindeki emri İbn Abbâs: 'günahlardan tevbe et'²⁵ şeklinde yorumlarken, Hasan-ı Basrî 'sâlih amellerini artırmak için âhir ömrünü tesbîh ve tövbe ile geçir'²⁶ ifadesini kullanmaktadır. Yine Fetih suresinde yer alan 'geçmiş ve gelecek günahların' ifadesine bir rivayetle açıklama getirmektedir ki o da ashâbın onun fazlaca ibadet ettiğini görünce günahlarının affedildiğini hatırlatması üzerine 'Allah'a şükreden kul olmayayım mı?' şeklindeki cevabıdır.²⁷ İbn Abbâs ise aynı âyet için 'vahiyden önceki günahların ve ölene kadar olanlar' şeklinde bir açıklama getirmiştir.²⁸ Hasan-ı Basrî bu mevzuya, gece namazının nâfile olarak sadece Hz. Peygamber'e farz kılındığını beyan eden bir başka âyeti²⁹ açıklarken tekrar temas eder. Onun geçmiş ve gelecek günahlarının affedildiği için gece yapacağı teheccüd ibadeti günahlara kefâret olarak değil, amellerine ziyâde olması içindir. Oysa diğer insanlar için ibadeti günahlarına kefâret olması için yaparlar.³⁰

Biz, Hasan-ı Basrî'nin peygamberler ve günah arasında ilişki kurduğu sadece iki örneğe rastladık. O da Hz. İbrahim'in yıldızlara bakıp 'bu benim rabbim' demesin onun hatası olarak ifade etmesi,³¹ bir diğeri de Hz. Âdem'in yasak ağaca yaklaşmış olmasını anlatan âyetteki 'unuttu'

²² el-İnşirâh 94/2.

²³ Hasan-ı Basrî, *Tefsirü'l-Hasan el-Basri*, haz. Muhammed Abdurrahîm, (Kahire :Dârü'l-Hadîs, 1992), II, 427.

²⁴ en-Nasr 110/3.

²⁵ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 521.

²⁶ Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 443.

²⁷ Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 291.

²⁸ Fîruzâbâdî, *Tenvîr*, s. 431.

²⁹ el-İsrâ 17/79.

³⁰ Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 93, 282.

³¹ Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 177.

kelimesini 'emri terk etmek' şeklinde anlamış olmasıdır. Unutmadan dolayı sorumlu olunmayacağı için Hz. Âdem'in yaptığı şey emri terk etmektir.

Hz. Peygamber için 'eğer indirdiğimizden şüphede isen'³² âyeti hakkında Hasan-ı Basrî Hz. Peygamber'in şüphelenmediğini ve sormadığını söyler.³³

Ona göre ifadenin bu şekilde olması anlatım üslûbu ile ilgilidir. Aynı üslûp 'Eğer bir eğlence edinmek isteseydik kendi katımızda edinirdik'³⁴ 'Şâyet Rahmân çocuk edinseydi'³⁵ âyetlerindeki üslûba benzemektedir. Bu ifade ona göre Hz. Peygamber'in şüphelendiğini değil şüphelenmediğini göstermektedir. Burada Hasan-ı Basrî'nin İbn Abbâs'dan biraz daha farklı bir tutum içinde olduğunu görülmektedir. Hasan-ı Basrî, âyetlerin zâhirî mânâlarından doğabilecek olumsuz düşünceleri bertaraf etmek için tevîl yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyacın ismet inancını zedeleyecek tasavvurları önleme kaygısından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla ilk dönemde ismet inancının ana hatlarıyla kesin olarak mevcudiyetinden söz etmek kadar ismetin niteliği ve kapsamı konusunda birbirinden ayrılan yaklaşımların varlığından da bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Hasan-ı Basrî Hz. Yûsuf'un Rabbinin burhânını görmesi mevzuunu anlatan kısımda şöyle bir rivayete yer verir. Hz. Yûsuf Züleyhâ'yı arzuladığı zaman ona 'Yûsuf başını kaldır' demiş o da başını kaldırıncaya evin tavanında 'Ey Yûsuf sen peygamberler arasında yazılısın' diyen bir sûret görmüştür. Bundan sonra Allah onu korumuştur (فَعَصَمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ).³⁶ Akabinde yer alan âyetlerde Hz. Yûsuf, 'gıyâbında efendisine ihânet etmediğini' söylerken Cebrâil (a.s.) ona 'niyetini hatırla' diye seslenmiş, Hz. Yûsuf da "nefsimi temize çıkarmıyorum" şeklinde mukabele etmiştir.³⁷

Her iki olayda peygamberin günahattan korunmasını ismet kelimesi ile anlatılmaktadır. Netice olarak Hasan-ı Basrî'nin Peygamberlerin günah işlemesinin Allah'ın koruması ile engellendiğine yani peygamberlerin masumiyeti inancına sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Bir diğer müfessirimiz Süddî'ye gelince; onun tefsirinde ismet kavramının sadece lugat mânâsındaki kullanımına rastlıyoruz. Hz. Mûsâ'nın annesi

32 Yunus 10/94.
33 Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 9 vd.
34 el-Enbiyâ 21/17.
35 ez-Zuhruf 43/81.
36 Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 32.
37 Hasan-ı Basrî, *Tefsir*, II, 37-38.

oğluna sütannelik yapmak için getirildiğinde ‘bu benim oğlum’ demek istemiş Allah onu bundan korumuştur (فَعَصَمَهَا اللَّهُ).³⁸

Bu eserde dikkatimizi çeken ilk husus, itâb âyetleri hakkında açıklamaya rastlanmayışıdır. Çok sınırlı sayıdaki birkaç yorum şu şekildedir: Süddî, ‘Hâinlerin savunucusu olma’³⁹âyetinin sebep-i nüzûlünü⁴⁰ anlatırken Hz. Peygamber’in onların isteklerini yerine getirmeye niyet ettiğini söyler.

Yani Hz. Peygamber bir yahudiye karşı müslümanı savunmak istemiş, ancak Allah onu bundan menetmiştir. Çünkü Müslüman haklı konumda değildir. Süddî’ye göre bu isteğinden dolayı Rasulullah’ın istiğfârda bulunması istenmiştir.⁴¹ Süddî ‘Elbiseni temiz tut’ emrini ‘amelini islâh et’ şeklinde anlamıştır.⁴² Süddî’de ismet kelimesinin ıstılâhî manadaki kullanımına rastlanmamaktadır. Ancak ismet lafzı geçerse de yorumlarında ismetin vukû bulduğu olaylar mevcuttur. Meselâ, Hz. Yûsuf, babasının uyarısı aracılığıyla zinadan uzaklaştırılmıştır.⁴³ Diğer tefsirlerden farklı bir anlatımı şu şekildedir. Rivâyete göre, Yûsuf (a.s) gıyâbında efendisine ihânet etmediğini açıklarken, ‘Allah hâinlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmaz’ âyetini okuduğu sırada Azîz’in Karısı: ‘Ey Yûsuf, şalvarını çözdüğün gün de öyle’ diye mukabelede bulunmuştur. Hz. Yûsuf’un ‘nefsimi temize çıkarmıyorum’ cümlesi bundan sonra sarf edilmiştir.⁴⁴ (Hz. Yûsuf’a bu hatırlatma Hasan-ı Basrî’nin tefsirinde Cebrâil tarafından yapılmıştır.)

Hz. İbrahim’in kavminin bayramına katılmayıp onlardan ayrılmak için ‘Ben hastayım’⁴⁵ demesi ismet açısından tartışılan bir konudur. İlk tefsirlerde Hz. İbrahim’in üç defa yalan söylemiş olduğu kabul edilmektedir. Süddî bu âyeti ‘Ben hastayım ayağımдан şikâyetim var dedi’⁴⁶ şeklinde tefsir etmiştir.

³⁸ Ebu Muhammed İsmail b. Abdurrahman es-Süddî, *Tefsîru Süddî el-Kebîr*, haz. Muhammed Atâ Yûsuf,(Mansure: Dârü'l-Vefâli't-Tibâa ve'n-Neşrve't-Tevzi, yy. 1993) s. 215

³⁹ en-Nisâ 4/105

⁴⁰ Âyet hakkında şöyle bir nüzûl sebebi anlatılmaktadır. EnsârdanTume b. Ubeyrik komşusundan bir zırh çalmış, sonra onu un dağarcığına koymuş, daha sonra da Yahudilerden Zeyd b. es-Semîn’in evine saklamıştı. Zırh sahibi malını aramaya çıkınca Tume’ye ulaştılar, fakat o zırhı almadığına yemin etti. Yahudi ise zırhı evine Tume’nin koyduğunu iddia ediyordu. Yahudilerden birkaç kişi de buna şahit olmuştu. Tume’nin akrabaları Hz. Peygamber’e müracaat edip Tume’ye Yahudiler tarafından iftira edildiğini İslâm adına Tume’nin bundan kurtarılması gerektiğini söylediler. Hz. Peygamber onların dediklerine inandığı için isteklerini yapmaya niyetlendi. Bunun üzerine bu âyet indi. (H.Tahsin Emiroğlu, *Esbâb-ı Nüzûl:Kur’an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri* (Konya :Yeni Kitap Basımevi, 1968), III, 231.)

⁴¹ Süddî, *Tefsîr*, s.215.

⁴² Süddî, *Tefsîr*, s. 466.

⁴³ Süddî, *Tefsîr*, s.310.

⁴⁴ Süddî, *Tefsîr*, s. 314.

⁴⁵ es-Sâffât 37/89.

⁴⁶ Süddî, *Tefsîr*, s. 352.

Yani müfessir, bayrama gitmemek için Hz. İbrahim'in bu sözü söylediğini kabul etmektedir.

Süddî'den aktarılan bu kıssalar içinde konumuz açısından önemsenmesi gereken iki husus mevcuttur. İlki, 'Biz seni dalâlette bulup hidâyete erdirmedik mi' âyeti için 'Hz. Peygamber'in kavminin emri üzere 40 yıl' yaşaması şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁷ Yani Hz. Peygamber'in 40 yaşına kadar içinde yaşadığı toplumun dininden olduğu kanaatini uyandıran bu cümle, peygamberlerin ismeti açısından önemlidir Çünkü bu vahiyden önce de peygamberlerin büyük günah işlemedikleri şeklindeki yaygın kanaat ile uyumlu bir yorum değildir. Her ne kadar vahiy gelmeden önce büyük günah işleme konusunda ismetin zorunlu olmadığını düşünenler varsa da genel görüş bu istikamette değildir.⁴⁸

İsmet açısından önemli olan bir diğer rivayet Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Süddî'ye nisbet edilen tefsirde yer almamakla birlikte Semerkandî'nin tefsirinde kendisinden şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Mekkeliler Hz. Peygamber'e gelip şöyle derler: 'Sen bizim ilahlarımızı külliye reddediyorsun. Lâkin keşke gelip onlara dokunsan/meshetsen, veya bir evlâdını gönderip onun dokunmasını sağlasan kalplerimizin yumuşaması ve sana tâbi olmamız için bu daha iyi olur.'⁴⁹ Hz. Peygamber bunun üzerine oğlu Tahir'i putlarına dokunması için göndermeyi istemiş, fakat bunu yapması Allah tarafından engellenmiştir. Bu rivayete göre Allah'ın Hz. Peygamber'in müşriklerle ilişkilerinde hata yapmaktan koruduğu çok açıktır. İsmet lafzı ile ifade edilmese de, burada Allah'ın korumasının olduğunu görmekteyiz. Hz. Yûsuf ve bu misâllerden kalkarak Süddî'ye göre de peygamberlerin Allah tarafından günah ve hatadan korunmuş oldukları inancının mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Ancak biz bu rivayete başka tefsirlerde ve hadis kitaplarında rastlayamadık.

Hz. Peygamber'in Tâhir ismindeki oğlundan bahsedilmesi⁵⁰ ve de putları meshetmek (yani onları tanımak mânasındaki) gibi bir eylemin Hz. Peygamber tarafından düşünülmüş olması mümkün müdür? Her ne kadar Hz. Peygamber'in münâfıkları ve müşrikleri kazanmak için onlara zaman zaman yumuşak davrandığına dair âyetlerde işaretler bulunmuş olsa da, Hz. Peygamber'in onları kazanma politikası putları meshetmek gibi bir eylemi düşündürtecek boyutlara ulaşmış olabilir mi? Bu rivâyetin şâz

⁴⁷ Süddî, *Tefsîr*, s. 478.

⁴⁸ bk. Fatma Günaydın, "İmam Matürîdî'nin Kelâm Sisteminde Peygamberlerin İsmeti", (doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013), s. 145

⁴⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru Semerkandî*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1997), s. 322-323.

⁵⁰ DİA'nın verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber'in Tâhir adında bir oğlunun olup olmadığı kesin değildir. Tayyib ve Tâhir'in iki ayrı çocuk değil, peygamberin oğlu Abdullah'ın lakabı olma ihtimali de vardır. Ancak bu iki ismin de nübüvvetten önce vefat etmiş olduğu rivâyet edilmiştir. bk. M. Yaşar Kandemir, "Muhammed" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX,424- 428.

olması, Hz. Peygamber'in Tâhir isminde bir oğlunun olup olmadığının dahi kesin olmaması ve bu anlatılanın Hz. Peygamber'in sireti ile uyumlu olmaması gibi hususlar bu rivayetin uydurma olma ihtimalini gündeme getirir. Ancak biz, bu rivâyet uydurma dahi olsa, Süddî'nin ismet anlayışı hakkında bir ipucu vermesi açısından aktarmayı gerekli gördük.

Süddî'nin tefsirinde dikkatimizi çeken bir diğer kısma yine bu konuyla ilgilidir. Süddî, Hz. Eyyûb'u anlatırken şöyle bir olaydan bahseder. Hasta olan Hz. Eyyûb'un hanımına tabip kılığında şeytan gelir.' Kocanın hastalığı uzadı eğer iyileşmek istiyorsa bir sineği alsın ve filânoğullarının putu adına onu boğazlasın o iyileşecektir sonra tövbe eder' der. Karısı bu olayı Hz. Eyyûb'a anlattığında Eyyûb (a.s.) 'sana gelen habîs (şeytan) dır ve eğer iyileşirsem ona yüz celde vurduracağım' der.⁵¹ Burada putperest inanca bir peygamberin gösterdiği tepki ile Hz. Peygamber hakkındaki rivayeti yan yana koyduğumuzda Süddî'nin bu gibi, haberleri aktarırken belli bir değerlendirmeye tâbi tutmadığını göstermektedir. Bu iki aktarım bize Süddî'nin duyduğu kıssaları bir elemeye tâbi tutmadan aktardığı izlenimini vermiştir. Oldukça muhtasar açıklamaları ihtiva eden Süddî'nin tefsiri Benî İsrâil peygamberleri söz konu olduğunda oldukça detaylı mâlûmât vermektedir. Meselâ Hz. Dâvûd'un Uriya'nın karısı ile evlenmesi⁵² buna örnek verilebilir. Bu kısma, peygamberlerin ismeti açısından kabul edilmesi güç olaylarla doludur.⁵³

Bu durumda Süddî'nin rivayetlerinde ciddi bir güvenilirlik sorunundan bahsedilebilir. Onun güvenilirliği hakkında kaynaklarda hem olumlu hem de olumsuz kayıtlar mevcuttur. Meselâ İbrahim en Nehâî, onun dersini dinledikten sonra halkın isteğine uygun tarza tefsir yaptığını söylemesi ve Şâbî'nin, onun tefsir dersi verdiğini duyunca kendisine ağır sözler sarf etmiş olması, aktardığı isrâiliyâtla ilgili olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁴Ehl-i Kitap'tan münker rivâyetleri dahi aktaracak kadar gevşek davranması hususunda eleştirilen Süddî bir yandan da Ahmed b. Hanbel ve Buhârî tarafından sika⁵⁵ olarak nitelendirilmiştir. Hakkında hem olumlu hem olumsuz manada sözler sarfedilen Süddî'de hem ismet inancının varlığına dair verilerin yer alması hem de Hz. Dâvûd'un kıssasında olduğu gibi ismet açısından sorunlu aktarımların yer alması Süddî'nin Ehl-i kitâbın peygamber anlayışını değerlendirmeye tâbi tutmaksızın aktardığı izlenimini

⁵¹ Semerkandî, *Tefsîr*, s. 354.

⁵² Semerkandî, *Tefsîr*, s. 410.

⁵³ Rivayete göre Hz. Dâvûd evli bir kadına âşık olmuş, eşinin savaşta öldürülmesini sağlayarak onunla evlenmiştir (Süddî, *Tefsîr*, s. 410).

⁵⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, 17-18.

⁵⁵ Cerrahoğlu, "Süddî" XXXIX, 17.

vermektedir. Nitekim Hz. Mûsâ, Hz. Süleyman Ve Hz. Dâvûd ile ilgili anlattıklarını Tevrat'taki hikâyelerle tamamen uyumludur.⁵⁶

Dördüncü olarak ele alacağımız Mukâtil b. Süleyman, ilk dönem müfessiri olmasının yanı sıra konumuz açısından oldukça önemlidir. Çünkü DİA'da 'peygamberlerin ismet sıfatına sahip olduklarına dair Mukâtil'in görüşü daha sonra kelâm ilminde benimsenmiş ve kendisi ismet inancının temelini oluşturan âlim olarak kabul edilmiştir'⁵⁷ gibi bir cümle yer almaktadır.⁵⁸ Her ne kadar Gilliot'tan⁵⁹ alıntı yapılmış olsa da bu kanaatin paylaşıldığı ve Kelâm disiplininde ismet inancının bir ilk dönem müfessirinin görüşünün benimsenmesi ile teşekkül ettiği gibi bir yargıya sebebiyet veren bu ifadeye katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Çünkü naslardan istidlâl edilen, hadis ve tefsir literatüründe Mukâtil'den önce de temel unsurları ile mevcut olan ismet inancının en orijinal kaynağı öncelikle Kur'an-ı Kerim'in bizzat kendisidir. Kur'an'ı okuyan bir insanın zihninde peygamberlerin diğer insanlar gibi büyük günah işleyen ve Allah'ın hiçbir müdahalesine muhatap olmayan kimseler olduğu şeklinde bir tasavvura ulaşılamaz. Kaldı ki bu düşüncenin kabulü daha temel başka bir problemi gündeme getirir. İslam ümmetinin kahir çoğunluğu tarafından bu dinin inanç esasları arasında addedilmiş bir konu, gerçekte bir şahsın yorumundan üretilmiş ise, aynı durum pek çok husus için geçerli olabilir. Bu da son din olan İslam'ın inanç esaslarının orijinalliğinin sorgulanmasına sebep olabilir. Tarihi süreç içinde İslam düşüncesinde pek çok fikir ve tartışmanın sonradan neşet etmesi bir realitedir. Ancak bu durum, inanç esaslarına, vahyin ana çerçevesine ve Kur'an'ın genel mesajına teşmil edilemez.

İslâm dininin aşkın bir kaynağının olmadığını düşünen Batılı araştırmacılar için bir kavrama ya da inanca, açıklamalarında en bâriz olarak rastladıkları kişi, o inancın kaynağı olarak değerlendirilebilir. Oysa bizim için peygamberlerin, özellikle büyük günahlar konusunda sıradan insanlar gibi olmamaları hususu hem aklen hem de naslardan istidlâl edilerek temellendirilmiş bir inanç esasıdır.

Şimdi Mukâtil b. Süleyman'ın ismetle ilgili âyetleri nasıl tefsir ettiğine bakalım: Hz. Yûsuf'un Allah'ın burhânını görmek sûretiyle zinadan uzaklaştığının⁶⁰ anlatıldığı kısım, diğerlerinde olduğu gibi Mukâtil'in de ismete dâir görüşlerini en çok yansıttığı yerdir. Ona göre de Hz. Yûsuf'un Rabbinin burhânını görmesi, babası Hz. Ya'kûb'un silüetini görmesi

⁵⁶ Süddî, *Tefsîr*, s.86.

⁵⁷ Claude Gilliot, "Mukâtil, Grand Exegete Traditionniste et TheologienMaudit", *JournalAsiatique*, CCLXXIX, (1991):84

⁵⁸ Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, 134-136.

⁵⁹ Claude Gilliot, "Mukâtil, Grand Exegete Traditionniste et TheologienMaudit", 84

⁶⁰ Yûsuf 12/24.

şeklinde dir.⁶¹ Allah'ın bu kötülüğü/günahı ondan uzaklaştırmış olması nübüvvet ve risâlet ile 'muhtas' kullardan olması sebebiyledir.⁶²Mukâtil'in olayı anlatım şekli peygamberlerin Allah'ın koruması olmasa büyük günah işleyecekleri şeklindeki bir fikre rahatlıkla götürecektir. Her ne kadar üslubunda-bir peygamber söz konusu edildiği için- son derece rahatsız edici unsurlar taşısa da Mukâtil, Hz. Yûsuf'un bu kötü fiili Allah tarafından korunması sebebiyle işlemediğini dile getirmektedir. Devam eden âyetlerin tefsirini aynen aktarmak istiyoruz:

'(Hz. Yûsuf:) Bu azîzin yokluğunda ona hâinlik etmediğimi ve Allah'ın hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını (herkesin) bilmesi içindir.⁶³ Yani Allah zinakârların amelini ıslâh etmez (düzeltmez) onları yardımsız bırakır ve onları zinadan korumaz. (فلا يعصمهم من الزنا) Meleğin (Cibrîl) Hz. Yûsuf'un gördüğü burhanı getirerek: 'Peki ilkin onu arzulayıp, uçkurunu çözdüğün ve onun bacakları arasına oturduğun zaman içinden geçirdiğin nerede kaldı? demesi üzerine, Hz. Yûsuf: 'Bununla beraber ben nefsimi (kalbimi) temize çıkarmıyorum. (ben bunu yapmak istemiştin) Çünkü nefis (bedene) kötülüğü emredicidir. (Sonra istisnâ etti ve) 'Ancak Allah'ın merhamet ettikleri hâriç' Yani Allah'ın korudukları hâriç (ما عصم ربي فلا تأمر بالسوء) nefis ona kötülük emretmez, dedi. Doğrusu Rabbim Gafûrdur. Yani mâsiyet işlemeye niyet edenler için Rahîmdir. Onu rahmetiyle koruduğu zaman (به حين عصمه).⁶⁴

Her ne kadar bu olayı anlatım şekli -bir peygamber söz konusu olduğu için- cüretkâr ifadelerle doluyorsa da, netice itibarıyla günahı işlemesinin Allah tarafından engellenmesi durumu "ismet" kelimesi ile anlatılmaktadır.

Bize göre ismet inancının mevcudiyetini ifade eden en önemli argümanlardan biri de şu rivâyettir: Hz. Yûsuf'un kendisini zindandan kurtaracağını umarak zindandan çıkan arkadaşına 'beni de efendinin yanında an'⁶⁵ demesi ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Eğer Yûsuf Rabbini zikretmiş ve kraldan imdat istememiş olsaydı birkaç yıl daha zindanda kalmaz o gün çıkardı. Yûsuf, Rabbine duâ etmek yerine kralın yardımını istediğinde Cebrâil ona gelerek şöyle dedi: 'Allah sana diyor ki Ey Yâkûb'un oğlu kardeşlerin arasında yaşça en küçükleri olduğun halde seni babana kim sevdirdi? Yûsuf: Sen İlâhım dedi. Allah: İşlemeye niyet etmişken seni o günahın kim korudu? (بها من عصمك من الخطيئة و قد هممت) Hz. Yûsuf: Sen ilâhım dedi.O halde nasıl beni bırakıp da senin gibi bir kulun yardımını istedin? Yûsuf: günahının söz konusu edildiğini işitince dedi ki: İlâhî! Eğer hatamdan dolayı benim yüzüm (itibarım) senin katında eskidiyse

⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, haz. Abdullah Mahmûd Şehhâte, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeli'l-kitâb, 1979), II, 327-329.

⁶² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 330.

⁶³ Yûsuf 12/52

⁶⁴ Mukâtil, *Tefsîr*, II, 40.

⁶⁵ Yûsuf 12/41.

o halde ben babam ve dedem yüzü hakkı için senden günahımı bağışlamamı diliyorum'.⁶⁶

Bu rivâyet peygamberin büyük bir günah işlenmesinin Allah'ın koruması sayesinde engellendiğini açık bir şekilde anlatmaktadır. Aynı zamanda bu veriler bize, erken devir ismet inancında failin Allah olduğunu da göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde ismetin failinin Allah mı yoksa peygamberlerin kendisi mi olduğu şeklinde tartışmalara rastlanmaktadır. Yukarıdaki rivayete göre ilk dönemde, failinin Allah olduğu bir ismet inancından bahsetmemiz mümkün gözükmemektedir.

Mukâtil'in peygamberlere günah izâfe edip etmediğini anlamak için konuyla ilgili âyetlere baktığımızda, onun da İbn Abbâs gibi bu hususta bir tevil ihtiyacı hissetmediğini söyleyebiliriz. Hz. Yûsuf'un 'câhillerden olurum' cümlesini günahkârlardan olurum şeklinde açıklaması,⁶⁷ 'Geçmiş ve gelecek günahların'⁶⁸âyeti için Câhiliye dönemindeki olanlar ve nübüvvetten sonra olanları bağışlasın⁶⁹ demesi, 'Elbiseni temiz tut' âyeti için 'Mâsiyetlerden tövbe ile temizlen' yorumunu yapması,⁷⁰ Hz. İbrâhim'in üç defa yalan söylediğini ifade etmesi⁷¹ onun peygamberlerin bazı günahları işleyebileceği fikrine sahip olduğunu göstermektedir.

'Sana sebât vermemiş olsaydık'⁷² âyetinde Mukâtil, müşriklerin bazı talepleri karşısında Hz. Peygamber'in zor durumda kaldığını, İslâm'dan uzaklaşacakları korkusuyla onlara "hayır" demek istemediğini söyler. -Ki bu talepler putları kendi elleriyle kırmamak, bir sene Lât'tan kendilerini mahrûm etmemeleri- gibi taleplerdi. Hz. Peygamber susmuş, yüz çevirmiş ve fakat hayır dememiş, daha sonra bu âyet inmişti. Mukâtil âyet ilgili açıklamasında: 'Ey Muhammed! Susmanı sağlamak sûretiyle sana sebât vermeseydik sen de putların kırılmasını emretmeseydin o zaman mâsiyete yaklaşıcaktın, kısa bir an onlara meyletmeyi istedin.' Eğer istedikleri konularda onlara itaat etseydin dünya ve ahret azâbını kat kat verirdik⁷³ der. Mekkeli müşrikler putları yermeyen ve onlara ibadeti terk etmeyi emretmeyen bir başka kitap getir dediklerinde: 'Hz. Peygamber Allah'ın indirdiğine tabi olmalarını ümid ederek putların ayıplarını onlara iştirtmemeyi istedi' (هم النبي أن لا يسمعهم عيبها رجاء أن يتبعوا)⁷⁴ ancak Allah bunu yapmasına da engel oldu şeklinde açıkladığına göre, Hz. Peygamber ve

⁶⁶ Mukâtil, *Tefsir*, II, 336.

⁶⁷ Mukâtil, *Tefsir*, II, 332.

⁶⁸ el-Fetih 48/2.

⁶⁹ Mukâtil, *Tefsir*, IV, 66.

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsir*, IV, 490.

⁷¹ Mukâtil, *Tefsir*, III, 269.

⁷² el-İsrâ 17/73.

⁷³ Mukâtil, *Tefsir*, II, 544.

⁷⁴ Mukâtil, *Tefsir*, II, 274.

diğer peygamberlerin Allah'ın koruması ile büyük günah işlemediklerini düşündüğünü anlıyoruz.

Ele alacağımız bir diğer müfessir Taberî'de ismet kelimesinin peygamberler dışındaki insanlar için lügat anlamı ile kullanımına rastlamak mümkündür. Allah'ın bir kulunu dilerse ismeti ile koruması (ismet) dilerse onu yardımsız bırakması (hizlân),⁷⁵ Allah'ın emirlerine muhâlefet edenlerden Allah'ın koruduklarını istisnâ etmesi Kur'an okuyanın ve ona tâbi olanın Allah'ın dalâletten koruyacağı⁷⁶ gibi kullanımlar örnek verilebilir.

Taberî'nin ıstılâhî mânadaki ismet hakkındaki görüşlerini yine Hz. Yûsuf kıssası ve Hz. Peygamber'in müşriklerle ilişkileri örneği üzerinden anlamaya çalışacağız. Taberî: 'Seni neredeyse fitneye düşüreceklerdi'⁷⁷ âyetindeki "fitne" kelimesinin tevîl ehlinin bazıları tarafından 'ilâhlara ilmâm' (tanımak âşinâ olmak) şeklinde yorumladıklarını Hz. Peygamber'in de de buna niyetlendiğini söyler. Aktardığı bir rivâyete göre Hz. Peygamber Hacerü'l-Esved'i selâmlamak istediğinde müşrikler buna izin vermediler ilâhlarını tanyana kadar izin vermeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber içinden şöyle bir düşünce geçirdi: 'Hacerü'l-Esved'i selâmladıktan sonra onlara ilmâmda bulunsan ne olur ki. Muhakkak ki Allah onlardan hoşlanmadığımı bilmektedir.' Allah bunu istemedi ve bu âyeti indirdi. Bir başka rivâyette müşrikler bir gece sabaha kadar Hz. Peygamber ile konuştular onu bazen ululayarak bazen, yerip kötöleyerek ona yakınlaştılar. Öyle konuştular ki O, neredeyse kendilerine yaklaşacaktı. Sonra Allah ondan bunu menetti ve onu korudu. (منعه الله و عصمه من ذلك) Onların bazı istekleri konusunda onlara yakınlaşıyordu ki Allah onu bu durumdan korudu. Taberî bu korumayı ifade etmek için ismet kavramını kullanmıştır (لو لأن ثبتناك يا محمد بعصمتنا اياك). Taberî, rivâyetler arasında tercih yapmak için bir nass bulunmadığı için nassın zâhirine göre inanmayı daha doğru bulur. Buna göre Taberî, müşriklerin ilâhlarına bir yıl daha tapmaya devam ettikten sonra İslâm olup onları kıracaklarını söylemeleri üzerine Hz. Peygamber ertelemeyi düşünmüş olması ihtimalini câiz gördüğü gibi, putlara meshetmek suretiyle onları tanınmasını istemeleri de muhtemeldir. Her iki durumun da câizdir. Taberî ye göre Hz. Peygamber onların isteklerinin bir kısmını yapmaya niyet etmiştir. Hattâ Hz. Peygamber bu âyet indiğinde 'beni göz açıp kapayıncaya kadar nefsimi bırakma' diye dua etmiştir.⁷⁸

Biz burada, Taberî'nin zikredilen her iki durumun da gerçekleşme ihtimalini -ismet açısından- problemlili görmemesine dikkat çekmek istiyoruz. Netice

⁷⁵ el-Mâide 5/44.

⁷⁶ en-Nahl 16/192.

⁷⁷ el-İsrâ 17/73.

⁷⁸ İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, haz. Abdullah b. Abdilmuhsinet-Türkî (Riyad :Dâru'Âlemi'l-Kütüb, 2003), XV, 131

itibarıyla Hz. Peygamber söz konusu tavrı göstermemiş, Allah tarafından korunmuştur; ancak bu teklifler karşısında zayıf bulunduğu bir anın olup olmaması, onlara tâviz vermeyi düşünüp düşünmemesi meselesi, ilk dönem tefsirlerinde mümkün görülürken daha sonraki tefsirlerde bu görüş kesinlikle fâsid olarak tanımlanır ve Hz. Peygamberin bu şekilde bir niyete girme ihtimalinden dahi söz edilemez⁷⁹.

Hz. Yûsuf kıssasında Taberî diğer müfessirlerle aynı yaklaşımla olayı anlatır. Aktardığı rivayetlerde Hz. Yûsuf zinaya oldukça yaklaşmış bir haldeyken babasının sûretini görür ve toparlanarak bu işten uzaklaşır.⁸⁰ Bu kötü fiilden engellenmiş olması ismet kelimesi ile anlatılmış, bir rivayette 'Allah onu bu mâsiyetten uzak tuttu' (حجزه الله بها عن معصيته)⁸¹ ifadesi kullanılmıştır.

Taberî, kendi görüşünü özetlediği kısımda Allah'ın âyetlerinden bir âyet onun arzuladığı bu kötü işi irtikâb etmesini engellemiştir. (الزجر عما هم به من (الفاحشة) Bunun Hz. Yaküb'un sûreti ile veya başka bir şekilde olması mümkündür. Allah'ın kötülüğü ondan bu şekilde uzaklaştırmış olması 'muhlas kullarından' olması sebebiyledir. Taberî buradaki 'muhlas' kelimesini "Allah'ın kendisi için seçtiği, tevhîd ve ibâdet için ihlâslı kıldığı kul" şeklinde anlamıştır.⁸²

Hz. Peygamber'in meclisindeki köle ve fakirleri uzaklaştırmasıyla ilgili meselesinde⁸³ de Taberî'nin görüşü Matürîdî'ninkinden oldukça farklıdır. Ona göre müşriklerin kölelerle aynı mecliste bulunmak istemeyişleri ve kendileri geldiğinde onların uzaklaştırılmalarını istemeleri üzerine Hz. Peygamber bu teklifi kabul etmiş, ancak tam bunu yazacakken: 'Sabah akşam rablerine dua edenleri kovma' âyeti indirilmiştir.⁸⁴ Allah peygamberini onları kovmaktan menetmiştir.⁸⁵ 'Sakın şüphelenenlerden olma!'⁸⁶ hitabının 'Ey Muhammed! Allah'ın bu kitapta bildirdiği enbiyâdan şüphe içinde olma!' şeklinde anlaşılabilirliğini 'Allah ile beraber başka ilâha yalvarma!'⁸⁷ hitabının da 'Ey Muhammed! Allah'a şirk koşma' şeklinde anlaşılabilirliğini söylemiştir.⁸⁸ İmâm Mâtürîdî bu âyetleri yorumlarken

⁷⁹ Ebû Mansur Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, haz. Halil İbrahim Kaçar, (İstanbul : MizanYayınevi, 2006), VIII,333-334.

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 183.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 189.

⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 191.

⁸³ el-En'âm 6/52.

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 201.

⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 205.

⁸⁶ el-En'âm 6/114.

⁸⁷ el-İsrâ 17/22.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 8.

bunun muhatabının Hz. Peygamber olmadığı şeklinde tercih belirtirken;⁸⁹ Taberî tüm mükelleflerin muhatab olabileceği ihtimalini zikretmekle birlikte yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber’i bu nehyin bir muhatabı olarak görmüştür.

Peygamberler için “günah” kelimesinin kullanıldığı âyetlere verdiği yorumlara bakacak olursak Taberî, Hz. Peygamber hakkında ‘geçmiş günahların için ve gelecek olanlar için ve ehl-i imanun günahları için af dile!’⁹⁰ifadesini kullanmaktadır. Hz. Peygamber için “günah” kelimesini telaffuz etmekte bir sakınca görmeyen Taberî’de rastladığımız şu rivâyet dikkat çekicidir: ‘Hz. Peygamber’le birlikte yiyorduk. Ona ‘Allah seni affetsin Yâ Resulallah’, dedim. Topluluktan bir adam da: ‘Senin için mağfiret dilerim Yâ Resulallah’ dedi. Hz. Peygamber: “Evet, senin için de” buyurdu. Sonra şu âyeti okudu: ‘Senin, mümin erkek ve kadınların günahı için af dile’.⁹¹

Bu rivâyette sahâbîler Hz. Peygamber için af dilemekte Hz. Peygamber de ona mukabelede bulunarak âyeti okumaktadır. Bu rivayetin sahih olduğunu varsayacak olursak, bir peygamber için “af dilemek” zımnen onun günahının bulunabileceği düşüncesini barındırdığı için, ashâbın hiç günah işlemeyen bir peygamber tasavvuruna sahip olmadığı sonucuna varılabilir. Müminlerin birbirleri için af dilemiş olmalarını, onların karşılıklı hayır dilemeleri, güzellikler temenni etmeleri şeklinde anlamak da mümkündür. Ancak biz, konumuz itibarıyla rivâyetin bu şekilde okunabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak durumundayız. Eğer bu okuma şekli muhtemel ise, ashâbın Hz. Peygamber’e hiçbir günahı ve hatası bulunmayan bir insan şeklinde bakmadıklarını ya da Taberî açısından bu durumun ismete engel teşkil etmediğini çıkarsamak mümkündür.

Son olarak olarak ele aldığımız, Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373), tefsirinde -Taberî’deki gibi- Hz. Peygamber’in müşriklerin isteği üzerine köleleri meclisten uzaklaştırmaya niyet etmesi,⁹² müşriklerin tekliflerine hayır demekten hoşlanmayıp susmayı tercih etmesi gibi rivayetlere yer vermiştir.⁹³İmâm Mâtürîdî’nin şiddetle karşı çıktığı bu gibi görüşler ilk tefsirlerde dile getirilmiştir. Eyleme geçmemekle birlikte zihninden bu niyetlerin geçmiş olması ilk dönemdeki “ismet” anlayışı açısından sakıncalı görülmektedir. Anlaşılan o ki bu konuda ilk dönemle sonraki dönemler arasında bir bakış açısı farklılığı mevcuttur. Sonuç olarak her iki durumda da peygamberlerin o düşüncüyü eyleme geçirmeleri engellenmiş ve günah

⁸⁹ bk. Fatma Günaydın, “İmâm Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde Peygamberlerin İsmeti”, s. 151 vd.

⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXV, 54.

⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXV, 54.

⁹² Ebu Leys Semerkandî, *Tefsirü Semerkandî*, (Beyrut, Daru'l-Fikr, 1997), I, 471.

⁹³ Semerkandî, *Tefsîr*, II, 322-323.

işlemekten korunmuşlardır. Ancak ilk dönemde bu düşüncenin Hz. Peygamber'in zihninden geçirmesinde bir beis görülmemiş olmalı ki bu düşünceye kapıldığını ifade eden rivayetlere rastlanmaktadır.

Semerkandî'ye göre Allah, Hz. Peygamber'i müşriklere yaklaşımdan menetmiş ve onu korumuştur.⁹⁴ Bu düşüncenin gerçekleşmesinin Allah Teâlâ tarafından engellenmiş olması ismet inancı açısından yeterli bir bilgidir. Ancak Hz. Peygamber, Mekkeliler'in kendisine tabi olmasını umduğu için putları kınamayı bırakmak istemiş / buna niyet etmiştir (هم).⁹⁵ Semerkandî, Allah'ın Peygamber'ini bu yanlışlardan koruduğunu beyân ettiği (لو لا ان ثبتناك) âyetini ' (عصمناك) der ve ibareleri (حفظناك) ile tefsir etmiştir. Ona göre 'Allah'ın sana nübüvvetle ve vahiyle fazlı olmasaydı'⁹⁶ Hz. Peygamber'i müşrikler hüküm verirken hataya düşüreceklerdi.⁹⁷

Semerkandî, Fetih sûresinde peygamberin günahı ifadesi için 'ümmetinin günahı, Âdem'in günahı vahiyden önceki ve sonraki günah'⁹⁸ şeklinde tercihler yapar, ancak bu âyeti 'Yükünü almadık mı' âyeti ile bağlantı kurarak, buradaki günahın "inşallah" demediği için 'istisnâyı terk zellesi' olduğunu söyler. 'Senin yükünü üzerinden kaldırmadık mı?' âyeti için (عصمناك من الذنوب) Allah'ın onun yükünü üzerinden almasını, "onun günahlarını affetmesi ve onu günahlardan koruması" şeklinde tefsir eder. ' لو لم يعصمك الله لانتقل ظهرك 'Kötü ahlâkı ve kötü tabiatı kalbinden çıkardık. Eğer bunu yapmasaydık nübüvvet ve risaletin yükü sana ağır gelirdi.⁹⁹ Peygamber için 'dalâlette bulunma' hali,¹⁰⁰ nübüvvetin, hikmetin ve kitâbın câhili olmak olarak anlaşılmış, 'doğru yola iletti' ifadesi ise onların işlerinden ve ahlâklarından Allah tarafından korunma¹⁰¹ şeklinde tefsir edilmiştir.

Görüldüğü üzere diğer müfessirlerde olduğu gibi Semerkandî'de de ismet inancına dair en temel unsurlar mevcuttur. Şu ana kadar alıntılar yaptığımız ilk dönem tefsirlerinde peygamberlerin ismeti ile alakalı olarak şu neticelere varmak mümkündür:

1- Peygamberler günah işlemekten Allah tarafından korunmuşlardır. Dolayısıyla örneklediğimiz tüm tefsirlerde ismet inancı mevcuttur.

2- Korunmuş oldukları günahlar ve hatalar hakkında peygamberlerin zihinlerinde bir istek ve niyetin belirmiş olması ismet açısından sakıncalı addedilmemiştir.

⁹⁴ Semerkandî, *Tefsîr*, II, 322-323.

⁹⁵ Semerkandî, *Tefsîr*, II, 140.

⁹⁶ en-Nisâ 4/110.

⁹⁷ Semerkandî, *Tefsîr*, I, 363.

⁹⁸ Semerkandî, *Tefsîr*, III, 293.

⁹⁹ Semerkandî, *Tefsîr*, III, 569.

¹⁰⁰ ed-Duhâ 93/7.

¹⁰¹ Semerkandî, *Tefsîr*, III, 568.

3- Peygamberler hakkında yapılan tasvirler sonraki dönem tefsirlerine göre daha serbest bir algılamının var olduğunu göstermektedir. Bu tefsirlerde Ehli Kitaptan aktarılan kıssalarda zaman zaman ismet inancı ile ters düşen anlatımlara da rastlanmaktadır.

Hadis Literatüründe İsmet

Bu kısımda Kütüb-ü Sitte esas alınarak taramalar yapılmış, rivayetlerin ayrı ayrı sıhhat derecesi konu edilmemiştir. Çünkü zayıf dahi olsa bir rivayette ismete dair bilgi veya yorumun mevcudiyeti bizim açımızdan önemlidir. DİA'nın verdiği bilgiye göre¹⁰² hadis literatüründe ismet (العصمة), "korumak, kurtarmak, tutunmak" mânalarında kullanılmakta¹⁰³ bir hadiste 'masum' (معصوم) kelimesi "Allah tarafından korunan kimse" olarak tanımlanmaktadır. Peygamberlerin günahattan korunması anlamındaki ıstılâhî kullanımın hadislerde mevcut olmadığı şeklindeki bir kanaate sevkeden bu tespitin de tartışılabilir olduğunu düşünüyoruz. Çünkü aktaracağımız bazı rivayetler hadis literatüründe ıstılâhî mânadaki ismetle ilgili bilgilerin de var olduğunu göstermektedir. Ancak rivayetler Hz. Peygamber'in kendisinin masûm olduğunu veya peygamberlerin günah işlemediğini açıkça ifade etmemektedir. Kanaatimize göre bir peygamberden, kendisinin masûm olduğunu anlatan açık ifadelerin rivayet edilmemesi normal bir durumdur. Hz. Peygamber ve tüm peygamberler imtihana tâbi bir kul olarak yaşarken günah işlemeyeceğine dair kesin bir bilgiye sahip olmamalıdır. Peygamber bir melek değildir ve kul olarak imtihana tâbi tutulmaktadır. Kur'an'da Hz. İbrahim'in şirk koşmamak için Allah'a dua etmesinden de anlaşılacağı gibi, peygamberler masûm oluşları hakkında bir garanti duygusu içinde olmamışlardır. Nitekim İmâm Mâtürîdî, peygamberlerin masûm oluşlarını bilmediklerinden bahsetmektedir. Dolayısıyla bu konuda hadis literatüründe geniş açıklamaların yer almaması olağan kabul edilmelidir. Kaldı ki ismet inancının mevcudiyetine dair önemli ipuçları taşıyan rivâyetler mevcuttur. Müslümanların Kur'an'dan istidlâl ederek çıkardıkları ve peygamberlerin yaşantılarından gözlemledikleri fiili bir durumun tasviri olarak niteleyebileceğimiz ismet inancının lafzen hadislerde yer alıp almaması, bu inancı temellendirmekte tek belirleyici unsur değildir.

Şimdi hadis metinlerinde "ismet" kelimesinin geçtiği yerleri -lugat mânasında geçenleri önceleyerek- incelemeye çalışacağız.

Bir hadiste Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı, kendisine tutunan için bir korunma, tâbi olan için de kurtuluş olarak tanımlarken ismet kelimesini kullandığı rivayet edilmiştir.¹⁰⁴ Bu rivâyette Kur'ân'ın inananlar için ismet olarak

¹⁰² Mehmet Bulut, "İsmet", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), XXIII, 134-136.

¹⁰³ Wensinck, *Mu'cem 'a-s-m'* maddesi.

¹⁰⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ala Sahihayn*, haz. Hamdi Demirdaş Muhammed, (Beyrut:Mektebetü NizarMustafa el-Baz, 1420/2000), II, 77.

vasfedilmiş olmasını önemsiyoruz. Her ne kadar lugat mânası olsa da bu ifadeden, hem insanların hem peygamberlerin günahlardan korunmasında en temel unsurun Kur'ân'ın hidâyeti olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür.

'İnsanlarla 'lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum, bunu yapanlar canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar'¹⁰⁵ hadisinde de ismet kavramı lugat manasında kullanılmıştır.

"İfk" hadisinde ismet, 'Allah, onu (Hz. Âişe) takvâsıyla korudu'¹⁰⁶ifadesi kullanılırken geçmektedir. Başka bir rivâyette Hz. Peygamber 'masûm' kelimesini şu şekilde tanımlamıştır: 'Masûm, Allah tarafından korunan kimsedir.'¹⁰⁷ Bir başka hadiste müminlerin Allah'a şu şekilde yalvarmaları Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmektedir: '... Allah'ım senin mağfiretini diliyorum, her günahıtan korunmayı (ismet) ve her günahıtan selâmeti senden istiyorum'.¹⁰⁸

Tevrat'ta Hz. Dâvûd'un namazdan ayrılırken şöyle duâ ettiğini aktaran bir hadiste de kavram lügat manasıyla kullanılmıştır. 'Allah'ım dinîmi düzgün kıl Zira Sen, onu benim için bir korunma kıldın (ismet).¹⁰⁹Yine 'Allah'ın korunmadığı takdirde parmakla kötülüğü işaret edilen kişi¹¹⁰ ifadesinde ve son olarak Hz. Peygamber'in dullar için bir ismet olduğunu anlatan Ebu Talib'in şîirinde¹¹¹"ismet" in lugat mânasında kullanıldığını görmekteyiz. Şimdi ise ıstılâhî mânadaki ismeti anlatan rivayetleri inceleyelim: Bir rivâyette Abdullah İbn Mes'ûd kendisine gelen ihtilâflı bir mesele hakkında hüküm vermek durumunda kalır. Görüşünü belirtir ve şöyle der: 'Eğer doğru ise bu Allah'tandır. Şâyet hatalı bir görüş ise bu benden ve şeytandandır. Allah ve Resûlü berîdir' der. Daha sonra bir başka sahabî Abdullah İbn Mes'ûd'a Allah Resûlünün aynı konuda onun gibi bir hüküm verdiğine şâhid olduğunu söyleyince, İbn Mes'ûd çok sevinir. Çünkü onun verdiği hüküm, Hz. Peygamber'in verdiği hükümle uyumludur.¹¹²

Biz burada, İbn Mes'ûd'un Allah ve Resûlünün verdikleri hükümlerde "berî" olduklarını söylemesi Hz. Peygamber'in hüküm verirken hatadan korunmuş olduğuna ilişkin bir delil olarak anlıyoruz. En azından İbn Mes'ûd gibi önemli bir sahâbînin Hz. Peygamber'in verdiği hükümlerinde hatadan ve şeytanın müdahalesinden uzak olduğunu düşünmesi bizim için

105 Müslim, "Cihâd", 12.

106 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 'asm' md.

107 Buhârî, "Kader" 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4.

108 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 463.

109 Nesâî, *Sünen*, Sehv 89.

110 Tirmizî, *Sünen*, Sıfetu'l-Kıyâme 21.

111 Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh*, İstiskâ 3.

112 Ebû Dâvûd, *Sünen*, Nikah 32.

önemli bir delildir. Bu olayda peygamberin günahattan korunmuşluğuna bir delil olmadığı söylenebilir. Bu, haklı bir itirazdır. Fakat bizce ismet, peygamberin sadece günahattan korunması ile sınırlı bir kavram olarak anlaşılmamalıdır. İsmeti hem peygamberlerin vahyi aktarmada ve yaşamada, hem de kendi imtihan oldukları sorumluluk alanlarında gerçekleşen bir korunma olarak anlamak durumundayız. Bu olayı günahattan korunmasına işaret olarak düşünmesek bile, Hz. Peygamber'in hakkında âyet olmayan bir meselede hüküm verirken "berî" olması demek, onun vahyin kontrolünde bir yaşantı içinde olduğunu anlamına gelir. Yani onun hayatı, vahyin kontrolü ve müdahalesi altında ise -özellikle büyük günahları düşündüğümüzde- insanlara örnek gösterilmiş bir elçinin günahkâr olmasına da müdahale edilmeyeceği âşikârdır. Netice olarak bu rivâyet -doğrudan geçerse de- ismet inancının hadis literatüründeki yansımalarına örnek olarak değerlendirilebilir. Aslında Allah Resulü'nün bir işte hüküm verdiği zaman müminlerin seçme şansının olmadığını bildiren âyet, bu konuda yeterince açık bir bilgi vermektedir. Bu rivâyet de aynı durumun ashâb cihetinden nasıl görüldüğünü anlatmaktadır.

İkinci olarak yer vereceğimiz hadisin de, ismet inancının sınırlarını belirlemek açısından oldukça önemli bilgileri muhtevi olduğunu söyleyebiliriz.

İmâm Mâlik'in (ö. 179) *Muvatta'*ındaki bir rivâyete göre Ramazanda cünüp olarak sabahlayan ve orucunu bozmak istemeyen bir sahabî Hz. Peygamber'e gelir ve durumunu sorar. Hz. Peygamber kendisinin de aynı şekilde olduğunu ve gusül abdesti alıp oruç tutacağını beyân eder. Bunun üzerine sahabî şöyle söyler: 'Yâ Resulallah! Sen bizim gibi değilsin, Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetmiştir'. Bu söze kızan Hz. Peygamber: 'Muhakkak ki ben, Allah'tan en çok haşyet duyanınız ve nasıl sakınılması gerektiğini en iyi bileniniz olmayı umud ederim.' şeklinde cevap verir.¹¹³

Bu rivâyete göre bir sahabî, oruç tutmasına engel olacak günah bir fiil yaptığını zannetmektedir. Hz. Peygamber bu fiilin günah olmadığını kendisinin de aynı şekilde olduğunu beyan etmiştir. Sahabî bu durumun Hz. Peygamber tarafından yaşanmasının -Allah tarafından günahlarının bağışlanmış olması nedeniyle- müşkül bir durum olmadığını, onun konumunun Allah katında farklı olduğunu söylemiştir. Sahabînin bu anlayışı Hz. Peygamber'i kızdırmıştır. Çünkü o, insanlar içinde Allah'tan en çok haşyet duyan ve O'ndan en çok korkan bir kul olmayı istemektedir. Bu rivayette iki hususun üzerinde durmakta fayda mülâhaza ediyoruz.

¹¹³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Sıyam 9.

- 1- Sahâbînin zihninde Hz. Peygamber ve günah arasında kurulan bağ nedir?
- 2- Hz. Peygamber bu anlayışa niçin kızmıştır? Bu da doğru ismet inancının çerçevesini belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Sahâbînin anlayışı hakkında şu tahminlerde bulunmak mümkündür. O, Hz. Peygamber'in günah işlemiş olsa bile Allah tarafından bağışlanmasından dolayı, kul olarak daha avantajlı durumda olduğu düşünmektedir. Çünkü sahabî, içinde bulunduğu durumu günah olarak değerlendirmekte ve Hz. Peygamber'in de bu günahı işlemiş olduğunu, ancak onun bağışlanacağını düşünmektedir. Şâyet bu ihtimal doğru ise, burada ismeti ilgilendiren önemli bir nokta var demektir. Yani sahabîye göre peygamber günah işleyebilir, ancak o bağışlanır. Bu durum, onun için bir avantajlı bir konumdur. Hattâ belki bu bakış açısı, onun imtihanının daha kolay olduğu şeklinde bir îmâyî da taşımaktadır. Âdetâ, kendi nezdindeki özel konumundan dolayı peygamber Allah tarafından kayırılmaktadır.

Netice olarak bu sahabînin anlayışında, peygamber yanlış olan bir şeyi yapmayan değil, yapsa da bağışlanan ve bu konuda özel bir statüye sahip olan bir kişidir. Dolayısıyla burada masûm bir peygamberden ziyâde mağfûr bir peygamber anlayışı bulunmaktadır.

Hz. Peygamber bu cümleye niçin gazaplanacak kadar tepki vermiştir? Aynı şekilde tahminlerde bulunacak olursak:

- 1-'Peygamber günah işler' anlayışına;
- 2-'Her ne işlerse işlesin bağışlanacağı' anlayışına;
- 3-Günah konusunda Allah katında avantajlı bir konuda olmasına;
- 4-İmtihanının daha zor ve ağır olmasına rağmen daha hafifmiş gibi algılanmasına.

Varsaydığımız bu ihtimallerin hangisinin gerçekleşmiş olduğunu bilemeyiz. Fakat her ne sebeple olursa olsun Hz. Peygamber bu anlayışı doğru bulmadığını beyân etmiştir ve bizim onun verdiği cevap üzerinde yoğunlaşmamız daha doğru olacaktır. Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bu cevap bize göre peygamberlerin ismeti konusunda çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. O da ismette peygamberin imtihanının, yani irâde ve gayretinin mevcudiyetidir.

Hz. Peygamber sahabîye verdiği cevapta kendisi için: 'Allah'tan en çok haşyet duyan ve takvânın nasıl olması gerektiğini en iyi bilen' olmayı ümit ettiğini bildirmektedir. Burada ilk anlamı "ümid etmek" olarak tercih edilen (أرجو) fiilinin, "bir şeyin endişesini taşımak" anlamına geldiğini de

unutmamak gerekir. Kanaatimizce Hz. Peygamber yüklendiği risâlet sorumluluğunun büyüklüğü ile orantılı olarak en takvâli kul olmak, dolayısıyla günahlardan en çok uzak kalan bir insan olmak endişesini taşımaktadır. Dolayısıyla bu durum ona günah işlemek konusunda daha rahat bir zemin yerine hiç günah işlememeye çalışmak gibi çok daha ağır bir hassasiyete mecbur etmektedir. En azından cevabından anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber kendisine böyle bir gaye edinmiş görünmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, konumunun gerektirdiği şekilde günah konusunda çok daha ağır bir yükü olmasına rağmen günah işleyip affa uğrayan Allah'ın katında avantajlı konumda bir kul olarak anlaşılmış olmasını doğru bulmamış olmalıdır. Bize göre bu durum, peygamber ve günah arasındaki mesafeyi açmakta ve ismetin mevcut olması gerektiğine dair telakkiyi besleyecek bir veri olmaktadır. Ancak bu ismet, sahabînin anladığı gibi “günah işler, ama bağışlanır” şeklindeki bir ismet değil, “günah işlemek için azamî çaba sarf eden bir peygamberin fiilî durumu şeklinde” anlaşılması gereken bir ismettir.

Hadisin şerhlerinde söz konusu sahabînin sözlerinin zâhirinden “Hz. Peygamber günah işleyebilir ya da bize yasak olanları o yapabilir” gibi bir anlayışın çıkarılabileceği ifade edilir.¹¹⁴ ‘Sen bizim gibi değilsin’ anlayışı, peygambere tâbi olma onun fiillerine iktidâyı ümmetin üzerinden kaldırabileceği için Hz. Peygamber onun bu sözüne cevap vermiştir. Hz. Peygamber’in kızma sebebi, bu sözün zâhirinde ümmetin peygambere iktidâsını engelleyecek bir mânânın bulunması sebebiyledir.¹¹⁵ *Muvatta* şârihlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bu hadisi daha çok fikhî açıdan ele almış, yine ona iktidânın gerekliliğine örnek olmasına dikkat çekmiştir.¹¹⁶ Peygamberin günah konusunda haşyet duyması âkibetinin kötü olması endişesinden değil, itâbdan dolayıdır. Ulemâ onun günahlarının affedilmiş olmasının bir şartla vukû bulduğunu söylemişlerdir. O şart, emredilenleri yapıp nehyedilenlerden sakınma konusunda misal teşkil etmesidir.¹¹⁷ Görüldüğü gibi bu rivâyet üzerinden İslâm ulemâsı, peygamberin uyulması gereken kişiliğine işaret etmiş, günahlarının affedilmesini, ‘her konuda örnek olma’ gibi bir şarta bağlı olarak gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda onun günah işlememe korkusunun sıradan insanlar gibi cezalandırılma korkusundan değil, Allah'ın uyarılarına muhatap olmama gibi bir endişeye dayandığı belirtilmiştir. Bu açıklamaların her biri, peygamberin ismeti hususunda bir yöne ışık tutmaktadır. Her konuda örnek olma, uyulan bir kimse olma yaptığı eylemlerde uyarı almama, sürekli olarak vahyin kontrolünde bulunma gibi hususlara bir insanın sürekli gayret

¹¹⁴ Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa' d et-Tüçübî, *el-Müntekâ*, I, 43.

¹¹⁵ Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 43.

¹¹⁶ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik = Kitâbü'l-Mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik*, haz. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî ve Aîşe bint Hüseyin es-Süleymânî, (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1428/2007), IV, 176 vd.

¹¹⁷ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Mesâlik*, IV, 175.

sarf ediyor olması onun günah işlemesini neredeyse imkânsız hale getirebilecek durumlardır. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in ismeti ile ilgili olarak varılabilecek sonuç, onunla günah işleme eyleminin bir araya getirilmesi oldukça zor olan iki durum olması şeklinde özetlenebilir.

Şârihler arasından meseleye ismet açısından yaklaşım yapan Zürcânî, sahabînin 'sen bizim gibi değilsin' sözünü şu şekilde yorumlar: 'yani Allah seninle günah arasına engel koymuş / örtmüştür. Senden aslâ günah vâki olmaz. Af, örtmek (الغفر و الستر) demektir. O da ya kişi ile günahı arasına girer, ya da günah ile onun cezası arasına girer. İlki peygamberlere lâıyk olan, ikincisi de ümmeti için olandır. Bu da ismetten kinâyedir'.¹¹⁸ Bu yorumdan sonra diğer şârihler gibi iktidâ konusuna değinen Zürcânî, bu hadisi ümmet için peygambere ittibanın zorunluluğuna delil olarak ele alır.

Hadisin şerhlerinin hemen hepsinde aynı konuda bir başka rivâyete de yer verilmiştir. Ebû Hüreyre'nin cünüplü sabahlayıp oruç tutmak isteyen bir sahabîye olumsuz cevap vermesi, bunun üzerine de Hz. Âişe'nin de onu uyarması ve Hz. Peygamber'in cünüplü sabahladığını bildirmesini anlatan rivâyettir. Bu ikinci rivâyette kayıt mevcuttur. O da Hz. Peygamber'in cünüplüğünün rüyâ sebebiyle olmadığı şeklindeki kayıttır. Hadisin metninde bu kaydın niçin konulduğuna dair açıklama yoktur. Ancak cünüplüğün rüyâ sebebi ile olmadığı hususunun belirtilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Şerhlerin bu kayıt hakkında yaptıkları yoruma göre, konu ismet ile bağlantılı anlaşılmıştır. Zürcânî'nin aktardığına göre bu kayıt hakkında Kurtubî, ihtilâmın peygamberin ismeti açısından uygun olmadığını söylemektedir. Çünkü ihtilâm şeytandandır. Ve peygamber böyle bir durumdan mâsûmdur. Bir başka şârih Nevevî, ihtilâmı câiz görse de yaygın olan anlayışa göre ihtilâm peygamberlerin ismeti açısından câiz değildir.¹¹⁹

İsmetin istilâhî mânası açısından ele alınabilecek bir başka rivâyet de şudur: 'Bir anadan doğan herkes hata eder. Ya da onların hataları vardır. Yahyâ b. Zekeriyâ böyle değildir. Hiç kimsenin, "Ben Yûnus b. Mettâ'dan daha hayırlıyım" demesi uygun düşmez.¹²⁰ Aynı rivâyeti Hâkim, *el-Müstedrek*'inde farklı şekilde aktarmıştır. 'Her Âdemoğlu kıyâmet günü bir günahla gelir. Yahyâ b. Zekeriyâ hâriç. Sonra Hz. Peygamber yerden küçük bir bir dal parçası aldı ve şöyle dedi: Her bir adamın bu dal parçasığı kadar bile olsa vardır, ama onun yoktur. Bu nedenle Allah onu hasûr (kadınlara ilgi duymayan) bir efendi ve sâlihlerden bir nebî olarak isimlendirdi'.¹²¹

¹¹⁸ Ebû Abdullah Zürcânî, *Şerhu Muvatta el-İmâm Mâlik*, haz. İbrâhim Atveîvaz, (Beirut: Darü'l-Ma'rife, 1987), II, 404 vd.

¹¹⁹ Zürcânî, *Şerhu Muvatta*, II,404.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXI, 254.

¹²¹ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 1281.

Hâkim en-Nisâburî bu rivâyetin Müslim'in kriterlerine göre sahih olduğunu, ancak onun bunu tahrîc etmediğini söyler.¹²²

Bu rivâyette peygamberler de dahil olmak üzere Âdemoğlundan olan hiç kimsenin hatasız olmayacağı anlatılmaktadır. Zekeriyâ (a.s.)'ın buradan istisnâ edilmesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Hadiste Allah'ın onu isimlendirmesi bahsinin geçtiği âyet şu şekildedir: 'Zekeriyâ mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nidâ ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli (سيدا و حصورا) ve salihlerden bir peygamber olarak Yahyâ'yı müjdeler'.¹²³

Âyet metninde (سيدا و حصورا) olarak yer alan kelimelerinin içerdiği mânalar hakkında bazı tartışmalar mevcuttur. Taberî'ye göre 'سيدا = efendi' kelimesi ile -aktardığı rivayetlere göre- ilimde, yumuşak huyluluk ve takvada efendi olması kastedilmiştir.¹²⁴ "İffetli" olarak meâllendirilen 'حصورا' kelimesi için yukarıda verdiğimiz rivâyeti aktarılmış, orada tasvir edildiği şekilde Yahyâ (a.s.)'ın kadınlara ilgi duymayan bir kimse olduğu şeklindeki mâna tercih edilmiştir.¹²⁵ İbn Kesîr ise İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr ve Ebî Şa'sa' gibi isimlerin kadınlara ilgi duymaması mânasını rivâyet ettiklerini ifade ettikten sonra, Kâdî İyâz'ın bu anlama yaptığı itirazı aktarır. Kâdî, Yahyâ (a.s.) hakkındaki bu sözlerin müfessirler ve tenkitçi ulemâ tarafından reddedildiğini söyler. Çünkü bu durum, bir noksanlık ve ayıp kabilindedir. Dolayısıyla İbn Kesîr burada tercih edilen mânanın 'günah işlemekten masûn olması' gerekir. Yani sanki şehvetten kesilmiş gibi günah işlemez, nefsinin şehvetten alıkoyar¹²⁶ şeklinde anlaşılmasının daha doğru olduğunu söyler.

Peygamberlerin ismeti ile ilgili bu hadislerin yanı sıra ismet lafzen yer almamakla birlikte konu ile doğrudan alakalı başka rivayetler mevcuttur. İsmet ve mâsumiyet, günah vb. ifadeler geçerse de bazı rivayetlerin içerikleri ismete nakli delil olarak verilmiştir.¹²⁷ Meselâ soyunun Hz. Âdem'den beri temiz sulb ve rahimlerden intikal etmesi,¹²⁸ doğumundan sonra şakki sadr olayı ile Allah'ın onu şeytandan koruması, Allah'ın onu câhiliyenin kötü âdetlerinden (düğüne gitmesinin engellenmesi) korumuş olması, -ki burada "asame" kelimesi geçmektedir.¹²⁹ Üstün ahlâkî özelliklere sahip olması ve bu haliyle tanınan ve güvenilen bir insan sîreti çizmiş olması,

¹²² Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 1281.

¹²³ Âl-i İmrân 3/39.

¹²⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, III, 254.

¹²⁵ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, III, 257.

¹²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, haz. Mustafa es-Seyyid Muhammed, (Kahire: Mektebetü evlâdi's-şeyh, 1421/2000) III, 55 vd.

¹²⁷ Muhammed Ebû Nûr el-Hadîdî, *İsmetü'l-Enbiyâ ve'r-Redale's-Şübehi'l-Müveccehi İleyhim*, (Kahire: Matbaatü'l-mâne, 1979)s. 183 vd.

¹²⁸ Hadîdî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 183.

¹²⁹ Hadîdî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s. 184.

onun masûm olduğunun delilleri arasında yer almıştır. Temiz bir soydan gelmiş olması onun ahlâkî anlamda büyük günah işlemiş olması ihtimalini dışarıda bırakır. Çünkü soyu dahi böyle bir fiilden uzaktır. Göğsünün yarılp kalbinden bir pıhtının çıkarılarak şeytanın ondaki payının uzaklaştırılmış olması, düğüne gitmesinin engellenmiş olması rivâyetlerinin zımında peygamberin günah işlemediğini anlatan olaylardır. Bu nedenle bunlar onun ismeti ile ilgili olarak istidlâl edilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi rivâyetlerin sıhhat durumları hakkında bir değerlendirmede bulunmayı tercih etmedik. Sıhhat açısından dikkat ettiğimiz husus, bunların sahih kabul edilen kütüb-i sitte içerisinde seçmiş olmamızdır. Çünkü bizim ilgilendiğimiz nokta, sıhhat veya içerik tartışmasından ziyâde, en erken döneme ait olan bu literatürde ismetü'l-enbiyâ inancının yansımalarının nasıl olduğunu göstermektir. Bu rivâyetlerin bazıları hakkında birtakım tartışmalar vaki olmuştur -Yahyâ b. Zekeriyâ rivâyetinde olduğu gibi-. Fakat kanaatimizce bu rivâyetler -sahih olmadığını varsayılsa dahi- bizim açımızdan onları aktaran kişilerin, peygamberlerin ismeti hakkındaki düşüncelerini yansıtan birer veri olması nedeniyle çok önemlidir.

Hicri ikinci asırda yaşamış âlimlerin rivâyetleri ve görüşlerinden peygamberlerin ismeti konusunda bu dönem itibarıyla bir inanışın mevcut olduğunu çıkarmak mümkündür. Konunun çeşitli açılardan açıklanıp tartışılması ve mezheplerin görüşlerinin teşekkülü üçüncü asırda olgunlaşmış olsa da, ilk dönemde bu inanca ait temel unsurları müşâhede etmekteyiz. Üçüncü asra gelindiğinde ise gerek kelâm ve mezhepler tarihi gerekse hadis şerhleri bize bu konuda bolca malzeme vermektedir. Hadis literatürü açısından olgunlaşmış ismet tartışmalarına bir örnek vererek bu bahsi kapatmak istiyoruz. Hâkim, *el-Müstedrek*'inde Hz. Peygamber'in insanlar için Allah'a tövbe etmeyi tavsiye ettiği bir rivâyeti yorumlarken şöyle der: 'O Allah'ın elçisidir. Günahlardan korunmuştur (*Yani bir daha o günaha dönmeyeceği kesindir*). Onun dışındakilerin bu şekilde tövbe etmeleri doğru değildir. Çünkü onlar masûm olmadıkları için tövbe ettikleri günaha dönmelerinden emin olunamaz. Başkaları ise bu rivâyete istinâden bir kimsenin 'Allah'ım sana tövbe ediyorum' demelerinde bir sakınca görmemişlerdir.'¹³⁰ Burada Hz. Peygamber'in tövbe ettiği şekilde tövbe etmenin câiz olup olmaması, onun ismeti bağlamında değerlendirilmiştir. Bu görüşe göre; Hz. Peygamber mâsûmdur, tövbe ettiğinde o tövbesine aykırı davranmaz. Ancak bizler masûm değiliz ve onun tövbe şeklinin aynısı ile tövbe etmemeliyiz.

130

Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 279.

Sonuç

Erken dönemde peygamberlerin masumiyeti konusunda kapsamlı anlatımlara rastlanmamakla beraber gerek tefsirlerde gerekse rivayetlerde ismetin vukuuna ve buna dair inancın mevcudiyetine işaret eden ibareler vardır. Bu ibarelere rağmen ismet inancının teşekkülünü ikinci asırdan sonrasında başlatmak doğru bir tespit olmamalıdır. Erken dönemde ismet inancının mevcudiyetinin yanı sıra bu hususta yaklaşım farklılıklarının oluşmaya başladığından bile bahsedilebilir. Peygamberlerle günah işleme arasında bir ilgi bazı müfessirlerce kolaylıkla kurulurken bazılarında bu ilgi kurulmamış, konu dikkatle seçilen ifadeler ve ihtiyatlı yaklaşımlarla anlatılma çabasına girilmiştir. Ancak her ıstılah gibi ismetin de ilerleyen süreçlerde kapsam ve sınırlarının belirginleşmesi, farklı yaklaşımlardan doğan tartışmalara konu olması ve elbette masum imam inancının ortaya çıkmasıyla birlikte hakkında üretilen düşüncelerin kaynaklarda artarak yerini alması doğaldır. Erken dönemle sonraki dönemler arasında, artan, detaylanan ve hacim kazanan malumat, inanç konularından her biri için söz konusu edilebilir. Önemli olan bu inanç konusunun çerçevesinin Kur'an-ı Kerim tarafından çizilmiş olmasıdır. İsmet inancı da Kur'an'dan istidlal edilen ve en erken dönemden itibaren kaynaklarda yerini alan bir inanç konusudur.

Kaynakça

- el-Bâcî, Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücbi, *el-Müntekâ*, Kahire: Dârü'l-fikri'l Arabî 1913.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir, *Usûlü'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmîyye, Beyrut 1981.
- el-Basrî, Ebû Saîd Hasan b. Yesar Hasan Hasan, *Tefsirü'l-Hasan el-Basri*, haz. Muhammed Abdürrahîm, Kahire: Dârü'l-hadîs, 1992.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Bulut, Mehmet, "İsmet", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 134-136.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Süddî", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIIX, 17-18.
- Claude Gilliot, "Mukatıl, Grande Exegete Traditionniste et Theologien Maudit", *Journal Asiatique*, CCLXXIX (1991), s. 39-92
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *el-İrşâd ila Kavâti'ul-Edilleti fî Usûli'l-İtikad*, haz. Esad Temim, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1985/1405.
- Çınar, Mahmut" Peygamberi Diğer İnsanlardan Ayıran Üç Özellik: Vahiy, Mucize ve İsmet" , *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21, (2011), s. 95-127

- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed *Tenvîrü'l Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, Tahran: İntişârât-i İstiklâl, ts.
- Günaydın, Fatma “İmam Matüridi'nin Kelam Sisteminde Peygamberlerin İsmeti”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- el-Hadîdî, M. Ebü'n-Nur, *İsmetü'l-Enbiyâ' ve'r-Red ale's-Şübehi'l-Müveccihi İleyhim*, Kahire: Matbaatül-Emâne, 1979.
- Hasan, Ahmed “The Consept of Infallibility in Islam”, *Islamic Studies*, XI/1 (1972):1-11.
- Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed bin, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *el-Mesâlik fi Şerhi Muvattai Mâlik*, haz. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî – Âişebint Hüseyin es-Süleymânî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1428/2007.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b.Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, haz. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Kahire : Müessesetu Kurtuba ; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, 2000/1421.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadr, ts.)
- Kandemir, M. Yaşar, “Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 424-428.
- Madelung, W. “Isma”, *Encyclopaedia of Islam*, New edition, Edited by E. Van Donzel..., Leiden: Brill 1978, IV,183-184
- Mâlik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri Malik, *el-Muvatta'*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Matüridi, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, haz. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul : Mizan Yayınevi, 2006)
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, haz. Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmeli'l-Kitâb, 1979.
- Mutrafi, Uveyyid b. Ayyâd, *Âyâtü İtâbi'l-Mustafâ fi Dav'i'l-İsmeti ve'l-İctihâd*, Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünenü'l-Kübra*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412/1992.

- en-Nisâbûrî, Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, haz. Hamdî Demirdaş Muhammed, Beyrut: MektebetüNizâr Mustafa el-Bâz, 1420/2000.
- es-Sâbûnî, Ebû Muhammed NuruddinAhmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Matüridiye Akaidi = el-Bidaye fi Usuli'd-din*, haz: Bekir Topaloğlu, Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 1979.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *en-Nübüvve ve'l-Enbiyâ*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985.
- es-Semerkindî, Nasuriddin Muhammed b. Ahmed, *Tefsirü Semerkandi*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1997.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd , *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Süddî, Ebû Muhammed İsmâîl b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme A'ver , *Tefsîru Süddî el-Kebîr* , haz. M. Atâ Yûsuf, Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1414/ 1993.
- et- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, haz. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Riyad : DâruÂlemi'l-Kütüb, 2003
- Teftâzânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah , *Şerhü'l-Akaidi'n-Nesefiyye*, haz. M. Adnân Derviş, ts.yy.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *el-Câmiü'l-kebir=Camiü's-sahih=Sünenü't-Tirmizi*, İstanbul: Çağrı Yayınları,1992.
- Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleyman", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, 134-136.
- Wensinck, A. J. v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Leiden 1936-69.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İsmetü'l-Enbiyâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 141-142.
- Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, *Şerhu Muwattai'l-Mâlik*, haz. İbrâhim Atve İvaz, Beyrut: Dârü'l-Ma' rife, 1987.